

УДК 378

Жученко А.М.
кандидат економічних наук,
віце-президент Консорціуму компаній «СНТ»

ПОНЯТТЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В СУЧАСНІЙ ЕКОНОМІЦІ

THE CONCEPT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN MODERN ECONOMY

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено різні наукові підходи до визначення поняття «сталий розвиток». Розглянуто точки зору різних провідних вітчизняних та зарубіжних науковців щодо визначення поняття «сталий розвиток економіки». Визначено відмінності у поняттях «стійкий розвиток» та «сталий розвиток». Розкрито сутність стійкості та сталого розвитку як наукових категорій. Проаналізовано концепції стійкого розвитку регіону. Досліджено їх сутність та вплив на розвиток територій.

Ключові слова: сталий розвиток, стійкий розвиток, концепція, регіон, капітал.

АННОТАЦІЯ

В статье исследованы различные научные подходы к определению понятия «устойчивое развитие». Рассмотрены точки зрения различных ведущих отечественных и зарубежных ученых относительно определения понятия «устойчивое развитие экономики». Определены различия в понятиях «стойкое развитие» и «устойчивое развитие». Раскрыта сущность стойкости и устойчивого развития как научных категорий. Проанализированы концепции устойчивого развития региона. Исследованы их сущность и влияние на развитие территорий.

Ключевые слова: устойчивое развитие, устойчивое развитие, концепция, регион, капитал.

ANNOTATION

This article explores the different scientific approaches to the definition of "sustainable development". We consider the perspective of various leading domestic and foreign scholars on the definition of "sustainable economic development". Identify the differences in terms of "persistent" and "sustainable" development. The essence of resilience and sustainable development as the scientific categories. The analysis of the concept of sustainable development. Studied their nature and impact on the area.

Keywords: sustainable development, sustainable development, a concept, a region capital.

Постановка проблеми. Одним зі стратегічних завдань розвитку України в сучасній економіці є забезпечення сталого розвитку країни та кожного її регіону. Термін «сталий розвиток» (sustainable development) був закріплений у 1987 р. на Конференції ООН по навколишньому середовищу і розвитку, де сталий розвиток було визначено як розвиток суспільства, який задовольняє справжні потреби без нанесення шкоди майбутнім поколінням [8]. Найбільш точно визначення курсу сталості розглядається в доповіді Гру-Харлем Брутланд, в якій відображено, що сталим можна назвати такий розвиток, який веде до мінімізації негативних наслідків виснаження природних ресурсів і забруднення навколишнього природного середовища для майбутніх поколінь у результаті соціально-економічного розвитку покоління, яке зараз проживає на планеті. Сталий розвиток передбачає створення такої системи, яка забезпечувала б на довгостроковій основі не тільки високий рівень

життя, а й високий рівень її якості, не можна назвати систему такою, що розвивається, якщо в ній не примножується капітал (засоби виробництва, нерухомість тощо) і виснажуються природні багатства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми забезпечення сталого розвитку на регіональному рівні розглядалися в роботах вітчизняних та закордонних учених: Г.-Х. Брутланда, Дж. Кларка, А.Л. Гапоненка, Н. Ларіна, Л.Н. Швецова, Л.І. Абалкіна, Й. Шумпетера, Н.Д. Кондратьєва, С.І. Валянського, Д.В. Калюжного, Л.І. Пемірова, В.В. Воробйова, В.І. Вернадського, Н.Н. Мойсеєва, В.І. Данилова-Дапільяна та ін.

Актуальність проблеми, теоретична, методологічна та практична значимість питань удосконалення управління розвитком регіону з метою забезпечення його стійкого розвитку визначили вибір теми даного дослідження.

Мета статті полягає у дослідженні різних підходів до визначення поняття «сталий розвиток економіки».

Виклад основного матеріалу дослідження. Нині поняття «стійкість» і «сталий розвиток» застосовуються для характеристики різних сторін життя суспільства: економічно сталий розвиток, стійкість розвитку АПК, стійкість функціонування підприємства тощо. Однак необхідно зазначити, що причини такого широкого використання даних понять зумовлені не стільки їх універсальністю, скільки суперечливістю, нерозробленістю концепцій сталого розвитку, недоліками релевантної інформації для кількісного вимірювання ступеня стійкості або нестійкості процесу розвитку. Дані поняття розглядаються в різних областях наукового знання: механіці як здатність тіла під час руху протистояти впливам ззовні; термодинаміці як якість, що полягає в ослабленні впливу зовнішніх збурень; генетиці як обґрунтування механізму стійкості видів живої природи тощо [3]. Розкриття сутності стійкості та сталого розвитку як наукових категорій передбачає обґрунтування їх місця в системі управління, визначення законів і закономірностей процесів розвитку, виявлення механізмів, які використовуються, ресурсів, факторів стійкого розвитку.

Стійкість у теорії організації визначається як здатність системи функціонувати в станах, щонайменше близьких до рівноваги, в умовах

постійних зовнішніх і внутрішніх впливів [13]. Виділяють два роди стійкості: стійкість першого роду називають властивістю системи знову повертатися в початковий стан після виходу зі стану рівноваги; стійкість другого роду передбачає після виходу зі стану рівноваги перехід системи до нового рівноважного стану. Стійкість першого роду відповідає статичній рівновазі, стійкість другого роду – динамічній рівновазі, які зумовлюються статикою явищ і динамікою процесів, що відбуваються в складних соціально-економічних системах. Уперше дослідження економічних систем в статичі і динаміці було виділено американським економістом Дж. Кларком. Для статички типовими є незмінна статична рівновага, що не відображає зміну явищ у часі і (або) просторі, тоді як динаміка вивчає явища в процесі їх зміни в часі і просторі.

Рівновага є більш вузьким і чітко визначеним поняттям порівняно зі стійкістю і при цьому є однією з її неодмінних умов. Природна рівновага являє собою стан динамічного балансу (гомеостазу), тобто безперервного матеріально-енергетичного поновлення з відносним збереженням основних якісно-кількісних характеристик, які поступово змінюються в еволюційному, історичному та індивідуальному планах аж до переходу в якісно інший стан або фазу дисбалансу, що означає руйнування [9].

Здатність системи зберігати стійкість має кордони. Якщо умови зовнішнього середовища виходять за межі, в яких система з даною структурою стійко функціонує, то відбувається порушення функціонування, а за більш сильних впливів відбуваються структурні зміни. Отже, для будь-якої системи існує область стійкості, положення кордонів якої змінюється з еволюцією системи. У зв'язку із цим нині широкого поширення набула теорія катастроф, яка базується на формуванні структурно стійких, еволюціонуючих у часі, динамічно трансформованих систем. Катастрофа розглядається як фактор збереження і розвитку системи, що визначає морфологію процесу і водночас пов'язана з руйнуванням системних властивостей.

Із поняттям стійкості пов'язано поняття живучості, яка визначається як здатність системи пристосовуватися до заданої області значень параметрів і адаптації, які зумовлюють пристосованість до змін у зовнішньому середовищі на основі зміни структури або функції системи. Критерії адаптації системи характеризують не тільки пристосованість до зміни своєї структури або до постійно змінних умов, але й наявність резервних ресурсів для таких перебудов.

Стійкість є універсальною властивістю різних типів систем – економічних, технічних, біологічних, у тому числі територіальних – і полягає в їх здатності ефективно виконувати внутрішні і зовнішні функції, незважаючи на негативний вплив екзогенних і ендогенних факторів. Стійкість територіальних систем, згідно з А.Л. Гапоненко, визначається як відносна

незмінність основних параметрів територіальної соціально-економічної системи, її особливість зберігати їх у заданих межах під час бурхливих впливів ззовні і зсередини [12].

Із точки зору В.Н. Ларіна і Л.Н. Швецова, стійкість – найважливіша ознака територіального розвитку, що передбачає збереження умов відтворення потенціалу територій (його соціального, природно-ресурсного, екологічного, господарського та інших складників) [10]. Л.І. Абалкін визначає стійкість національної економіки виходячи з критеріїв безпеки, стабільності, здатності одночасно вирішувати проблеми стабілізації і розвитку [1]. Таким чином, стійкість розуміється як властивість або якість, що визначає здатність регіональної системи перебувати в стані динамічної рівноваги за наявності зовнішніх і внутрішніх впливів.

Стійкість може бути властива не тільки фіксованому стану регіональної системи, але й її змінам. Як основні види такої стійкості можна виділити:

- стійкість розвитку, що характеризується систематичним збільшенням результату не нижче допустимого мінімуму і не вище об'єктивно детермінованого максимуму;
- перманентну стійкість, коли зміни, у тому числі позитивні, відбуваються лише епізодично і недовго;
- гіперстійкість, тобто стан, коли регіони малосприйнятливі до розвитку, але здатні адаптуватися до змін, у тому числі й до позитивних [6].

Розвиток будь-якого об'єкта – це особливий вид змін, що відрізняється необоротністю й якісними перетвореннями, що приводять до виникнення його нового стану, який визначається як процес закономірних змін, переходу з одного стану в інший, більш досконалий, перехід від старого якісного стану до нового, від простого до складного, від нижчого до вищого [4]. Згідно з Й. Шумпетером, під розвитком розуміються такі зміни господарського кругообігу, які економіка сама породжує, тобто тільки випадкові зміни, покинуті напризволяще, і не проводяться в дію імпульсами ззовні середовища. «Якби раптом з'ясувалося, що подібних самовиникаючих в економічній сфері причин для змін не існує і що феномен, який ми на ділі називаємо господарським розвитком, ґрунтується лише на змінах показників і на все більшій адаптації економіки до них, ми мали б повне право говорити про повну відсутність економічного розвитку» [14].

У зв'язку із цим вважаємо за доцільне виділити поняття «стійке зростання» і «сталий розвиток». Стійке зростання означає чітко певний позитивний вектор зміни кількісних параметрів, тоді як сталий розвиток допускає не тільки позитивні значення зростання, але й нульові, мінусові значення, які в кінцевому підсумку перекриваються позитивними значеннями зростання, отже, амплітуда ростових

коливань за сталого розвитку значно більша. Очевидно, що стійке зростання, що лежить в основі стійкого розвитку, може здійснюватися лише дискретно, тому через певний проміжок часу стійке зростання трансформується в стійкий розвиток. При цьому вектор руху за досить тривалий період часу, незважаючи на негативні і нульові значення, матиме в цілому позитивну спрямованість.

Істотний внесок у вивчення розвитку економічних систем зробив Н.Д. Кондратьєв, який розмежував динамічні процеси зміни економічних елементів у часі та просторі і виділив їх кількісні й якісні зміни [9], внаслідок чого були виділені три типи законів і закономірностей: статичні, динамічні і генетичні. Закони статистики розкривають структуру, внутрішні і зовнішні взаємодії досліджуваного предмета про стан спокою і статично рівноважного руху. Закономірності динаміки проявляються в періоди порушення рівноваги, коли відбуваються якісні зрушення в пропорціях складових елементів системи і між елементних зв'язків, перелом у траєкторії руху. Пізнання цих закономірностей допомагає з'ясувати передумови системних криз і оптимізувати шляхи виходу з них. Закономірності генетики розкривають механізми спадковості, мінливості і відбору в динаміці соціальних систем, визначають межі їх трансформації.

Використання наукових законів і закономірностей у практиці прикладних досліджень і розробок знаходили свій вияв:

- у принципах, до яких зазвичай належать засновані на законах або закономірності вихідні положення, постулати тієї чи іншої теорії, вчення, правила розробки;
- у технологіях (виробничих, інформаційних, освітніх);
- у методах (економічних, соціальних, організаційних);
- у концепціях, тобто в укрупненому системологічному описі об'єктів дослідження або розробки [2].

На думку С.І. Валянського та Д.В. Калюжного, поняття «стійкість» і «розвиток» суперечать одне одному, оскільки «розвиток у принципі не

може бути стійким» [9]. Проте розвиток є окремим випадком руху, коли зростають складність, рівень організації системи, зменшується її ентропія. Можна погодитися з думкою Л.І. Пемірова, що розвиток (країни, регіону, соціальної групи, економічної системи тощо) у певний період часу є стійким, якщо він зберігає певний інваріант, тобто не змінює, не ставить під загрозу будь-яку властивість, об'єкт, ставлення [11].

В.В. Воробйов визначає сталий розвиток як єдиний процес, що забезпечує оптимальний розвиток галузей економіки, повну зайнятість населення і зростання його рівня життя на основі раціонального використання природних ресурсів за дотримання екологічних обмежень, спрямованих на збереження природних комплексів країни та її регіонів для майбутніх поколінь. Екологічний зміст сталого розвитку бере свій початок у працях В.І. Вернадського, який зробив фундаментальний висновок про те, що між усіма живими і неживими частинами Земної кулі йде безперервний матеріальний і енергетичний обмін, який у процесі часу виражається закономірними змінами та безперервно прагне до стійкості та рівноваги [5]. Спираючись на висновок про те, що людство може існувати на планеті тільки у вузькому діапазоні параметрів біосфери, Н.Н. Мойсєєв сталий розвиток розуміє як стратегію перехідного періоду до такого стану природи і суспільства, який можна охарактеризувати термінами «коеволуція» або «епоха ноосфери». Для цього, на думку академіка, слід у першочерговому порядку вивчити способи узгодження законів управління сучасним суспільством із законами природи.

В.І. Данилов-Данільян, кажучи про уточнення поняття «сталий розвиток», стверджує, що «скільки б не претендували на нього економісти, соціологи, культурологи та фахівці різних інших областей, «сталий розвиток має і походження, і зміст переважно екологічний» [7]. В основу визначення сталого розвитку покладено поняття «господарська ємність біосфери». Дійсно, із порушенням господарської ємності і цілісності біосфери забезпечити стійкий розвиток неможливо, але неправомірним є аналіз даного поняття тільки з позиції екологічного превалювання.

Таблиця 1

Концепції стійкого розвитку

Назва	Зміст	Обмеження
Концепція «слабкої стійкості»	Стійкість має на увазі не зменшення споживання на душу населення, яке залежить від змін в часі величини запасів капіталу. У загальному випадку господарюючі суб'єкти намагаються максимізувати рівень власного стану за технологічних, ресурсних та інституційних обмежень	Допускається погіршення стану навколишнього середовища, зменшення непоновлюваних ресурсів за збільшення компенсаційних інвестицій на користь майбутніх поколінь
Концепція «сурової стійкості»	Стійкий розвиток визначається як максимальний розвиток, який може бути досягнутий без зменшення активів природного капіталу нації, еластичність заміни виробничого та природного капіталу дорівнює нулю	Допускаються нульові чи негативні темпи соціально-економічного розвитку
Еколого-економічна концепція	Стійкий розвиток розглядається з позиції єдності процесу виробництва економічних благ та процесу збереження умов життєздатності в регіоні, споживання природного капіталу, повинно обмежуватися жорсткими умовами	Не розглядається можливість заміни природного капіталу технічним

Під час розгляду поняття «сталий розвиток» необхідно орієнтуватися на процесний підхід, згідно з яким сталий розвиток визначається як процес, механізм управління яким забезпечує досягнення поставленої мети. Також необхідно зазначити, що регіональна система виходячи з об'єктивної реальності економічних законів розвивається циклічно, ґрунтуючись на переході з одного стану в інший. Траєкторія циклічного руху характеризується послідовною зміною фаз, а між двома суміжними циклами знаходиться перехідний період. Однак під впливом зовнішніх і внутрішніх впливів система може відхилитися від заданої траєкторії руху, що породжує виникнення ситуацій невизначеності.

У зарубіжній економічній літературі проблему сталого розвитку пов'язують, як правило, з управлінням капіталом, у тому числі природним [3]. Через різноманітність структури останнього за визначенням ключового індикатора сталого розвитку виділяють концепції «слабкої стійкості», «суворої стійкості» і еколого-економічну концепцію сталого розвитку, які представлені в табл. 1.

Дані концепції інтерпретують об'єктивну суперечність між матеріально-речовою базою виробництва, темпами економічного розвитку, обмеженнями з боку природного середовища, а також суспільними потребами, що мають тенденцію зростати безмежно. Водночас проблема обмежень кожної вирішується:

– технічними заходами, такі як зменшення викидів у навколишнє середовище наявними виробничими одиницями без зниження обсягів виробництва благ і послуг;

– стимулюванням використання відновлюваних природних ресурсів як альтернативи невідновлюваних ресурсів;

– заходами, що дають змогу замінити небезпечні види діяльності на екологічно менш небезпечні;

– зменшенням обсягів економічної діяльності (проміжного виду сировини, матеріалів, енергії).

У майбутньому необхідно відмовитися від стратегії виживання сильнішого на користь сталого розвитку, коли прогрес здійснюється не за рахунок використання природних ресурсів, а через розвиток технології і підвищення продуктивності, що є громадською доктриною і відбивається на стратегічних планах і концепціях різних територіальних утворень.

Висновки. Таким чином, стійкість як специфічна якість досягається в результаті подолання дії різних факторів і не є даністю на тривалий період часу. Процес сталого розвитку можна уявити як послідовність циклів еволюційної зміни станів усередині циклу із стрибкоподібним переходом стану в кінці циклу на новий якісний рівень, що означає новий цикл розвитку. Виходячи з вищесказаного, можна стверджувати, що стійкість і сталий розвиток є керованими й є об'єктивні і суб'єктивні механізми, алгоритми і технології, що дають змогу регулювати ці процеси.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Абалкин Л.И. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение / Л.И. Абалкин // Вопросы экономики. – 2004. – № 12. – С. 4–13.
2. Бельх А.К. Управление и самоуправление. Социалистическое управление: сущность и перспективы развития / А.К. Бельх. – Л.: Наука, 1972. – 320 с.
3. Блам И.Ю. Устойчивое развитие: основные теоретические проблемы / И.Ю. Блам // Регион: экономика и социология. – 2000. – № 2. – С. 103.
4. Большой экономический словарь / Под ред. А.К. Азрилиана; 5 изд. – М.: Институт новой экономики, 2002.
5. Вернадский В.И. Живое вещество и биосфера / В.И. Вернадский. – М.: Наука, 1994. – 669 с.
6. Гапоненко А.Л. Развитие региона: цели, закономерности, методы управления: монография / А.Л. Гапоненко, В.Г. Полянский. – М.: РАГС, 2009. – 128 с.
7. Данилов-Данильян В.И. Устойчивое развитие (теоретико-методологический анализ) / В.И. Данилов-Данильян // Экономика и математические методы. – 2003. – Т. 39. – С. 123–135.
8. К успешному развитию населенных пунктов и регионе ЕЭК / Европейская экономическая комиссия. – Женева: ООН, 1996. – 35 с.
9. Кондратьев Н.Д. Проблемы экономической динамики / Н.Д. Кондратьев. – М.: Экономика, 1989. – 526 с.
10. Лексип В.Н. Государство и регионы. Теория и практика государственного регулирования территориального развития / В.Н. Лексип, А.П. Швецов. – М.: УРСС, 2000. – 368 с.
11. Немирод Л.А. Управление функционированием и развитием региональной экономической системы / Л.Л. Немирод, С.В. Боженко. – Кострома, 2000. – 260 с.
12. Общий и специальный менеджмент / Под ред. Л.Л. Гапоненко. – М.: РЛГС, 2002. – 568 с.
13. Теория организации / Под ред. В.Г. Алиева. – М.: Луч, 1999. – 416 с.
14. Шумпетер И. Теория экономического развития / И. Шумпетер. – М.: Эксмо, 2007. – 864 с.